

I. Чи українці бажали приолучення до Чехословаччини?

Українців жило в 1930. році в межах ЧСР 630.000 людей. Українська етнографічна територія розпадається на східну частину під офіційною назвою т. зв. Підкарпатської Русі, і на західну частину — в межах Словаччини. Ці українці в межах ЧСР живуть на суцільній території 15.000 кв. км. разом із прибл. 200.000 не-українського населення (меншин, з яких більшість є єврейським та словаковим елементом): мадярів, чехів, словаків, жидів, пімців. До сьогодні число українців в ЧСР зросло до 600.000.

Чехи заступають твердження, що Закарпаття прилучилося до ЧСР добровільно й що саме цю добру волю українців лише підтвердила міжнародна конференція договором із дня 10. вересня 1919. року в Сен Жермен, причому для підтвердження погляду, що міжнародний договір тільки виконав волю закарпатських українців і чехословаків, які, мовляв, ужс передтим договорилися, — чехи наводять низку фактів, що всі або перекрученні або були наругою над свободіною волею Закарпаття. Між цими фактами видвигають чехи на першому місці

постанови Американської Народньої Ради Русинів. Серед української еміграції з Закарпаття в Америці зродилася була якраз у час світової війни думка визволити Закарпаття з-під мадярської монархії. Висловом цієї думки були резолюції «Народньої Ради Русинів Злучених Держав» з дня 23. липня 1918., які звучали: 1. Прикарпатські русини мають дістати повну незалежність. Коли б це було неможливим, тоді 2. Прикарпатські русини мають злучитися зо своїми галицькими й буковинськими братами. Коли б це також було неможливим, тоді мають дістати 3. Автономію.

На першому місці стояла ідея самостійного Закарпаття, на другому злука з Західною Україною й щой-

но на третьому місці «автономія», причому не сказано, в якій саме державі Закарпаття має дістати автономію. Провідник американських закарпатців Д-р Жаткович предложив ці постанови разом із представниками «Ради» президентові Вільсонові 21. жовтня 1918. Вільсон відповів, що перші два жадання є непрактичні» (гл. «Експозе Д-р Г. Й. Жатковича» ч. 6. в англ. мові, Гомстед, Па. 1921) і радив всупити представникам Закарпаття в члені «Середньо-Європ. Демократичного Союзу». До цього союзу належали представники чехів, словаків, поляків, сербів, литовців, жидів і т. д. — головою ж його був Т. Масарик. Цілий цей союз був у першій мірі орудям чеської політики, під впливом якої оставав Вільсон, що вже з самого початку, як бачимо, не додержувався шумно проголошених ним тез самовизначення народів.

Жаткович злегковажив дві перші згадані вище резолюції «Ради Русинів», вступив разом із другими представниками Ради до «Демократичного Союзу» і підпав цілковито під вплив чехів. «Рада Русинів» вислала делегатів до Масарика в Філадельфію її він заявив: «Коли русини рішать прилучитися до чехо- словацької республіки, то будуть становити повний стейт», а на питання, на які границі згодилися б чехи для Закарпаття, Масарик відповів: «Границі визначаться так, що русини будуть вдогодені» (за цит. «Експозе»).

Незрілі національно члени «Ради Русинів», заспокоєні заявою Масарика, станули отверто по стороні чехів і почали серед маси закарпатських емігрантів агітацію за злукою з ЧСР, представляючи річ просто так, що чехи обіцюють державу в державі. Виринула думка влаштувати плебісцит між еміграцією, при чому, мали голосувати церковні брацтва в той спосіб, що на 50 членів мав бути вибраний один голосячий. Не ждучи на вислід плебісциту «Рада Русинів» проголосила 12. листопада 1918. р. у Скрентоні наступну резолюцію: «Щоб угро-руси з найширшими самостійни-

ми правами, як стейт, на федеративній основі прилучилися до чехословацької республіки з тим, що до нашої країни мають належати всі оригінально угро-руські столиці: Синіш, Шарнш, Земплин, Абауй, Гимири, Унг, Угоча, Берег і Марамарони».

Ця заява «Ради» була попорядженням волі голосуючих і мала виплинути заздалегідь на їх рішення за ЧСР. Плебісцит відбувся другого дня — при чому до сьогодні не заховалися ніякі протоколи з цього, і ні не знали імен тих, хто проводив виборами, тощо. Голосування йшло під кличем: Угро-руська країна буде незалежною державою в етнографічних границях у федерації з чеською й словацькою.

Вислід плебісциту проголосили наступний: всіх голосів — 1113. За ЧСР — 732 (67%), за Україною — 310 (28%), за Галицькою Україною — 12 (1%), за незалежністю Закарпаття — 27 (2%), за Росією — 10 (менше ніж 1%), за Мадяричиною — 9 (менше ніж 1%). Треба взяти під увагу, що до голосуючих це не могла була дійти всюди вістка про повстання Української Держави в Галичині (1. листопада 1918.) — хоч аранжери плебісциту в кожному разі знали вже певно про це з телеграм. Супроти зовсім зміненої ситуації плебісцит повинен був бути відкладений.

Протоколу плебісциту треба було чеським представникам на мирову конференцію в Паризі. Його вислали Д-рові Крамаржові й Д-рові Бенешові до Паризжа негайно — телеграфічно. Сталося те, чого чехи потребували. — Друга справа — що коли б навіть прийняти, що плебісцит був справді висловом волі закарпатської еміграції, то він тимнеменіше бе по чехах. Бо тут вони вперше прирекли Закарпаттю повну автономію в повних етнографічних кордонах, ба, навіть **федерацію** — на те, щоб цих своїх приречень не додержати.

Своє право до Закарпаття чехи спирають далі на **ухвалих Пряшівської Народньої Ради**.

На ці ухвали теж покликалася чеська делегація на

мировій конференції в Парижі. Щоб розглянути суть тих ухвал, треба почати з кінця жовтня 1918. року, коли то розвалилася Мадяріціна. 30. жовтня ухвалили словаки на своїх «Народніх Зборах» в Ліптовськім Св. Мартині злучитися з чехами її створити ЧСР. На Закарпатті ж нічого подібного не сталося. Тут повстають усюди громадські «Народні Ради», що творять «Народну Гвардію». З усіх цих «рад» твориться на Закарпатті 3 політичні осередки: на сході хустський, у середній частині ужгородський і на заході пряшівський.

В цьому останньому, найбільше на захід висуненому, організаційному центрі провід лежав у руках священика Омеляна Невицького, що згодом переслідуваний чехами, мусів втекти до Америки. 8. листопада 1918. р. відбулося тут на заході перше велике віче українських народніх мас і делегатів «рад», яке винесло постанову відірватися від Мадярщини й злучитися з Україною. На вічу вибрано «Руську Народну Раду», яка від 19. листопада 1918. осіла в Пряшеві. Вістка про віче в Пряшеві розійшлася широким гомоном по всьому Закарпатті й з усіх усюдів пливуть до неї письма-заяви солідарності. Теж українські студенти з Будапешту пишуть до Пряшева збірну заяву солідарності, в якій осуджують м. ін. остро ужгородську «Раду», що проголосила була вірність Мадярщині.

Обіжники, які видає «Рада» в Пряшеві, звертаються теж проти словаків, які підносили претенсії до українських земель, і проти чехів, яких війська почали вже окупувати деякі українські сітки. Словачька Нар. Рада видала до українців 30. листопада 1918. маніфест, в якому кажеться між ін.: «Браття русини! З великою любовлю звертаємося до Вас і просимо Вас, щоб Ви, як свободний народ, прилучилися до нас. Ви, любі русини, не сказали ще ні слова... А ми словяни, як і Ви, ми не лише обіцяємо Вам повну автономію, але вже й визнаємо Вашу повну автономію в справах церковних, шкільних і внутрішніх». Далі «Слов. Рада»

пирікала: «Ми вже то, что тут обговорюємо, честно потримати хочем».

Але Пряшівська Рада й далі нічого не відповіла на цю заяву, а розіслала анкету до всіх громад і до шкільних та церковних товариств, в якій були між ін. такі питання: «Ци ваши селяни жадають, аби ми Русини остали въєдно с Мадярами? Ци у вас народ хоче к Русині Україні приключитися?... Ци не баламутять ваших селян словацькими агентами?» і т. п. Заховалося 55 відповідей (за Ортоскоп: «Державні змагання Прикарпатської України»), з яких 51 є проти Мадяричини, 2 за мадярами, 2 невідповінні. На питання «чтоби собі жадали ваши селянє найлішче?» — було 20 відповідей: «Повну національну свободу», а решта: «довіряємо руській раді», «аби ми русини свободні остали навіки» і т. п. 25 анкет було за злуковою з Україною, 20 за незалежністю Закарпаття, 3 за Україною, але звертають увагу, що за горами Польща, 2 за Мадяричиною, 5 же відповідей каже: До України, а, як це неможливо, то до ЧСР. Крім цього прийшла до «Ради» маса листів від селян із домаганням, щоб вона домагалася на мировій конференції прилучення до України.

Отже воля населення західнього Закарпаття була ясна: і проти злухи з Мадяричиною, і проти ЧСР. Чехи почали знову ту саму гру, що в Америці — нашли в проводі Ради знову малохарактерну, національно хитку одиницю — пізнішого губернатора Закарпаття Бескида, який звязався з галицькими московофілами! (Гагатко, Качмарчик, Вислоцький і др.) і почав разом із ними на всі лади пропагувати думку прилучити Закарпаття разом із галицькою Лемківчиною до ЧСР.

Знову не спираючися на ніякому заїконному праві, Бескид і галицькі московофіли ухвалили 7. січня 1919. в Пряшеві злуку Закарпаття з ЧСР. Списали відповідний протокол, який підписав створений із кількох одиниць, перше за все саме з галицьких московофілів, «Карпаторуський Народний Совет». Цей протокол негайно повіз Бескид до Праги, а звідтам до Парижа, де він став

тим другим актом «волі народу», на якім оперлася чеська делегація на мировій конференції.

В країні настало обурення. «Раду» засипали протестами. Вона зовсім не визнавала злукі з ЧСР, ухваленої без неї, і скликала для задекларування своєго становища 31. січня 1919. збори до Пряшева. Провідник «Ради» Невицький зясував недвозначно виявлену досі волю українців Закарпаття, вказав на те, що Бескида виславла до Парижа Прага, і закінчив свою промову словами: **«Р. Н. Рада ї ціла Карпатская Русь, на території от Дунайца, Попрада аж по Тису ї злучена в нею ціла Лемковщина торжественно оголошує, что присоединяється к Україні! Най жіє наш народ! Най жіє Україна!».**

Референт предложив до ухвали проклямацію до народу, в якій суттєве місце звучить: **«Русска Народна Рада собравшаяся в Пряшові в днешній день, ... узнавши правдиву волю цілого карпатского руського народа, торжественно оголошує перед цілим світом, что руській народ живочій по обох сторонах Карпат от Дунайца і Попрада аж по Тису соединяється с Кіевскою Українскою Державою. Карпатска Русь подає в днешній день руку братям своим из Галича та Буковини, соединением уже с матерію руських городов: со славним Кіевом! Най українска земля станеся от інші и нашою; най наши Карпати станутся нині твердинею на заході для нашей великой, общей держави!».**

Мала початися дискусія, але тут же виступила кліка Бескида з галицькими москофілами, чехами та словаками ї уся ця агентура Праги не допустила ні до нарад, ні до ніяких ухвал. Якими аргументами послуговувалися ці люди, може послужити їх лист до Вільсона, в якому стоїть: **«Сепаратизм украинских политиков считаем явлением временным, антиславянским, антикультурным и антисоциальным, плодом австро-венгерского империализма... Заявляем всему культурному миру, что с сегодняшнего дня считаем себя автономной русской частью чехословацкой республики».**

Потім почалися поліцейські переслідування Невицького та його прихильників, почався терор чеської жандармерії й війська. А роля Бескида та його союзниців стане вповні ясною, коли взяти під увагу, що завдяки їм західне Закарпаття не мало її не має ні філіду, ні тіні автономії. І чехи її мирова конференція признали західне Закарпаття аж по ріку Уж без ніяких застережень і забезпечень словакам. Чехи чокористувалися тут давнію знакою методою: «діли і пануй». Вони насилили словаків спорим куснем української території, щоб розсварити обі нації і самим тягнути з цього користь.. .

Чеській делегації в Парижі треба було ще «згоди» на злуку від населення східного Закарпаття. За це постарався тодішній заступник ЧСР у Будапешті її пізніший прем'єр Годжа — був це т. зв.

меморандум Руської Народної Ради в Сваляві. Цей меморандум теж предложили чехи в Парижі. В' місточку Сваляві повстала за взором других теж «Руська Народня Рада», яка скликала 3. грудня 1918. р. повітове віче. Згадане віче постановило, «щоб звернутися з меморандумом до мирової конференції й жадати на основі 14 пунктів Вільсона самовизначення й щоб мирова конференція надіслала військо антанцьке або українське, щоб руський народ міг освободитися з 1000-літнього ярма й прилучитися до Великої України, де живуть також Русини» (за Ортоскоп: «Держ. змагання Підкарп. України»).

За ці ухвали почали мадярські власті переслідувати різних учасників зборів, а головою голову «Ради» робітника Михайла Комарницького, якому грозили викиненням закордон (бо його батько був із Галичини). Комарницький поїхав до Будапешту, щоб тут доходити своїх прав і зайшов теж до посольства ЧСР, де сказав послові Годжі про своє важке особисте положення, як теж про ухвали свалявської «Ради». Він написав теж зовсім на власну руку прохання до чехів, в якому просив помочі проти мадяр, але ні словом не згадав на-

віть про бажання Закарпаття прилучитися до ЧСР. Ось це його особисте прохання стало для чехів «важним актом» і через Прагу номандрувало до Паризька як доказ, що ціле Закарпаття домагається злукі з ЧСР.! Папірець гоненого мадярами робітника Комарницького заступив волю цілого східного Закарпаття...

Всек і чехам видалася річ мало поважною ї тому вони доклали всіх зусиль, щоб дістати до рук ще якесь свідоцтво «волі народу»

східної частини Закарпаття.

Тут панувала від перших хвиль розвалу Мадярщини аж до приходу чеських військ лише одна ідея: злукі з Україною! Саме в цій частині Закарпаття зродився збройний чин — єдина збройна традиція з цих років для всього Закарпаття. На переломі 1918. і 1919. років вибухнуло збройне повстання в Ясіні проти Мадярщини, українська закарпатська армія звідсіля почала поширювати свою територію, здобула Марм. Сигіт і хотіла заняті все Закарпаття та прилучити його до Української Держави. В тяжких боях із мадярами ї румунами армія мусіла відступати, але саме Ясініа держалося майже 5 місяців. Мадярам нічого не помогала утворена в Будапешті «Руська Народня Рада», ні ужгородська мадяронська «Рада Угорського народу» з-під омофору єпископа Паппа — українська стихія паралізувала всі ці зазіхання ї напр. на скликуваних мадярами вічах у Будапешті (10. грудня 1918.) і в Сиготі (18. грудня 1918.) маси не допустили до піяких прихильників Мадярщині постанов.

21. січня 1919. р. відбувся в Хусті «Загальний Собор всіх русинов жиоючих в Угорщині», в якому брало участь 420 делегатів, що заступили 420.000 українців — один на 1000 душ. Головна постанова зборів звучала: «Всенародні збори угорських русинів-українців з дня 21. януара 1919. року висказують згоднанье всіх русинів-українців з комітатів: Мараморош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шариш, Спиш і Абауйторна і прилучене русинами-українцями заселених земель до Со-

борної України... Для того всенародні збори заявляють, що руський народ Угорщини 10. закон про Руську Країну, даний в Будапешті року 1918-го, не признає законом, бо повстав без єго волі і без заступництва народу». — Ішло тут про ті залицяння, які практикували мадярський республ. уряд Каролі, що видав закон «про самоуправу руського народу живучого на Угорщині» та іменував міністра для українських справ. Українці Закарпаття не хотіли, як бачимо, нічого чути про ці «добродійства», хоч вони, як побачимо далі, були теоретично куди ширші від чеських зобовязань супроти Закарпаття.

Мадярам не вдалося наїти спільної мови з українськими пізами, але вони не тратили впливу серед змадяронщеної верхівки Закарпаття — головно фвященства. Так повстала в Ужгороді «Рада угро-русського народа», що її головою став свящ. Симеон Сабов, а властивим протектором мадяр-єпископ Папп. Ця «Рада» винесла 9. листопада 1918. таку постанову: «Угроруський народ прилелляється ко своїй прадедній отчизні Угорщині и ко ненарушимості території єе, разом противиться всякому такому намеренію, которое угро-русській народ од Угорщини оторвати або на целость держави нападати желає».

Згодом уся ця національна безхарактерщина довкола Сабова побачила, що Мадярщина у важкому положенні, і почала шукати нових опікунів. Сабові люди навязали звязки з Д-ром Годжою. Тимчасом у Мадярщині прийшов до влади комунізм і користуючися цим, підперті Антантою, займають східцю частину Закарпаття румуни, західніо ж чехи. 8. травня 1919. р. відбуваються в Ужгороді збори, на постанови яких чехи по кликуються, як на акт остаточної злуки Закарпаття з ЧСР. У зборах цих брали участь із українського боку люди з ужгородської «Ради угроруського народа» і згадані вже вище пряшівські представники «К. Р. Н. Совета». Законних делегатів хустської Ради, правдивої заступниці східного Закарпаття не було. Було зате

на зборах багато чехів, словаків і галицьких москово-філів. Збори проголосили себе представником усіх трьох «Рад» і проглямували злуку з ЧСР, але, треба це підкреслити, знов же під наступною умовою: «Чешско-словенський штат і Карпатська Русь сполучени в єдину державу — с одним правом гражданства — представляють одно государство, которое в заграничных, военных, и финансовых ділах обще управляетъся, в прочих же ділах Русский Штат самостоятельнъ своимъ законодательными властями и урядами самъ себе управляетъ; полковымъ языкомъ войска, рекрутованого на Руси, долженъ бити русскій, съ русскими офицерами» (Гл. «Протоколы общаго собранія подкарпатскихъ Русскихъ Рад и первыхъ 5-ти засѣданій Центральной Русской Народной Рады»).

З усього виходить ясно й недвозначно, що українське Закарпаття ніколи не думало про злуку з ЧСР і що аж у часі чеської окупації й під натиском чеської влади опортуністична частина інтелігенції, заскочена доконаним фактом, з страху перед комунізмом, з яким не вміла боротися, рішилася на власну руку піти на злуку з ЧСР. Протокол з 8. травня 1919. р. не є висловом згоди на злуку з ЧСР всіх трьох закарпатських «Рад» — цей протокол є одним із тих фальсифікатів і документів забріханості, яких стільки є в архівах тих років, коли то в плащік демократії й справедливости прибрали вовчі апетити ковтали одну добичу за другою — від чого тепер лопають...

Наведемо ще кілька прикладів тієї нещирості й нечесності, яку виказали чехи в цей вирішальний час у справі Закарпаття. Д-р Жаткович пише (в згад. «Експозе»), що він висказав Д-рові Бенешові невдоволення в справі границь Закарпаття, на що теперішній чеський президент відповів, що «мирова конференція переорієнтувалася й зогляду на свої власні причини границі Підкарпатської Русі хоче зробити як найменші й окончено сказав, що мирова конференція задумує установити словацько-руську границю по ріку Уж. Я —

пише Жаткович — енергічно запротестував, але Бенеш зараз відповів, що він певний, що словаки не пристануть на це. В дальшій дискусії прийшло до обопільної згоди в тому, що найкращим способом і виходом із ситуації буде просити, щоб конференція установила лише тимчасові границі й щоб право вирішення, які дальші території будуть прилучені, конференція полишила тільки мирному обопільному порозумінню між Чехословаччиною і Підкарпатською Руссією. А на мій запит — кінчить Жаткович — які гарантії маю, що міррова конференція прийме це порозуміння, він сказав: «Обіцяю вам, що мирова конференція зробить так, як ми порозумілися, а коли б ні, то обіцяю вам, що не підпишу мирового договору». Що з цієї обіцянки вийшло всі знаємо. Бенешові ходило, щоб полишити якнайбільше справ «обопільному порозумінню між Чехословаччиною і Підкарпатською Руссією». Яке це «порозуміння» було, також всі ми знаємо...

Жаткович виготовив був проклямацію до населення Закарпаття, в якій подає до відома, що чеський уряд заімснував уже для Закарпаття директорію, що він іменованій її президентом, що до автономного Закарпаття будуть належати всі українські землі й що мішані округи будуть зневалізовані до хвили переведення в них перепису. Проклямація твердить далі, що «руська держава буде самостійною в справах язикових, шкільних, церковних і в усіх ‘справах внутрішніх’». Жаткович предложив цю проклямацію до підпису през. Масарикові, але президент його навіть не схотів прийняти. Жатковичову проклямацію підписав особистий секретар Масарика Цісарж—тим робом проклямація не стала піяким урядовим актом.

Всеж Жаткович захоплений гордою думкою, що він творець закарпатського «штату», поїхав із копією проклямації до Америки її тут замовляє дзвін свободи, вилитий на взір і подобу американського дзвону свободи з 1776. року, бере в музеїну охорону крісло, на якім сидів він і Масарик, коли підписували в жовтні

1918. р. в Філадельфії «Декларацію незалежності народів» і перо яким оба підписалися на цьому акті. Врешті ще й замовляє відзнаки, на яких видніють голови трьох творців «прикарпатської держави»: Вільсона, Масарика й Жатковича... .

Коли так тріомфував ув Америці легкодушний політик і чеський свідомий чи несвідомий запроданець Жаткович -- в Європі кувалася недоля закарпатських українців. У самім краю почав урядувати тимчасовий адміністратор Брейха, якого чеська влада виславла на Закарпаття. Режим вояччини завела військова окупація під проводом французького генерала Енока.

2. Чехи зломали мировий договір.

Вже в перший час окупації Закарпаття чехи виробили собі ту методу політики, що існує кермуються її досі. Це метода розеднування закарпатських українців на групи й натривлювання одної на одну. Тимчасовий адміністратор Брейха прикладав на Закарпаття денікінських офіцерів та всяку іншу московську еміграцію, і вся ця компанія почала вже підкопувати її самого Жатковича.

В Америці прославляв Жаткович ЧСР, на Закарпатті чехи представляли його перед народом як мадярона, а в Парижі ковано кайдани для українського Закарпаття. 10. вересня 1919. р. мирова конференція ухвалює договір у справі Закарпаття, що його підписали представники конференції й ЧСР. Сталося це у великій мірі й на підставі декларації Жатковича. Вже після підписання договору вертається Жаткович із Америки й так описує свої враження з Закарпаття: «Я був не лише невдоволений, але огорчений тим, що чехословацький уряд нічого не зробив із договорів та обіцянок. Членів Директорії не заіменовано, в справі границь нічого не зроблено. На конференції з президентом Масариком дня 13. жовтня 1919. р. я остро протестував, але президент сказав, що він чекав на мій поворот і що відтепер справи підуть скоро — все буде в порядку».

Договір у справі Закарпаття міститься в §§ 10-13 договору в Сен Жермен. Чехосл. влада влучила його в «Генеральний Статут для організації Підкарпатської Русі»,

як 1. частину цього статута. Цей статут починається «проклямацією», де кажеться м. ін. (в перекладі на українську мову): «Підкарпатська Русь є свободною, а Чехословацька Республіка приступає до того, щоб безпроволочно, скорше ніж буде скликаний сойм, положити основу для автономії Русі в тих справах, в яких належить народові згідно з паризьким договором самостійно рішати». Далі слідує в «Статуті» текст названих вгорі 4 параграфів Сен-Жерменського договору:

1. Чехословаччина обовязується встановити Руську Територію на південь від Карпат у границях оприлюднених славянами союзними й заприязненими державами, як автоному одиницю в чехословацькій державі, і наділити її найширшою самоуправою, що годиться з єдністю чехословацької держави.

2. Країна русинів на південь від Карпат буде мати окремий сойм. Цей сойм буде виконувати законодатну владу в усіх мовних, шкільних і релігійних питаннях, в справах місцевої адміністрації, як теж в інших питаннях, які призначать їому закони Чехословацької Республіки. Губернатор країни русинів, якого іменувати буде президент чехословацької республіки, буде відповідальним перед руським соймом.

3. Чехословаччина зобовязується, що урядовці в країні русинів будуть вибираці, так далеко, наскільки це лише можливо, з-поміж мешканців цієї території.

4. Чехословаччина гарантує країні русинів відповідну репрезентацію в парламенті чехословацької республіки, до якого вона вишле посли, вибраних по думці конституції чехословацької республіки. Але ці посли не будуть мати права голосувати в чеському парламенті в таких законодатних питаннях, які належать до руського сойму.

Далі означує «Статут» кордони Закарпаття, де м. ін. є така точка: «Тому, що частина руського народу творить на підставі рішення Мирової Конференції на словацькій території меншину, чехословацький уряд доручив представникам обох народів, щоб погодилися на евентуальне приділення згаданої руської території до автономної руської території».

З інших точок «Статута» видвигаємо ще такі: «Вибори членів руського сойму будуть переведені не пізніше, як 90 днів після виборів до загального народного парламенту Чехословаччини... Підкарпатська Русь буде мати свої власні фінанси».

Так виглядають загарантовані міжнародним договором і потвердженим Прагою правні основи автономії Закарпаття. Заки перейти до зясування тих чеських заходів, які ці основи поменшили, а решту не додержали на практиці, варт пригадати ще, що мадярський закон уряду Каролі про автономію Закарпаття (в грудні 1918) йшов у неодному значно далі, ніж мирова конференція її чеський «Статут». І так панр. Закарпаття мало обняти й ту частину української території, яка припала Словаччині. Далі — мадярський закон призначав автономії країні державні землі, кошалні й ліси, а чехи перебрали все це на власність держави.

Це підкреслює тільки, що вже від початку задньою думкою чехів було обезпіравнити Закарпаття. Найкращим свідоцтвом цієї охоти є

конституційний закон Чехословацької Республіки. Цей закон з 29. лютня 1920. р. ч. 121. значно обмежує сен-Жерменський договір. Ті точки, що відносяться до Закарпаття, звучать:

«Територія чехословацької республіки творить одну неподільну цілість; її граници можуть бути змінені лише конституційним законом.

«Неподільну складову частину цієї цілості творить на основі добровільної злуки по думці договору між головними союзними її заприєзненими державами й чехословацькою республікою в Сен-Жермен із дня

10. вересня 1919. р. самоуправна територія Підкарпатської Русі, яка буде вивінована найширшою автономією, в згоді з єдністю чехословацької республіки.

«Підкарпатська Русь має власний сойм, який вибирає собі президію.

«Сойм Підкарпатської Русі компетентний ухвалювати закони в справах мовних, шкільних, віроісповідних, місцевої управи, як також і в тих справах, які були йому передані законами чехословацької республіки. Закони, прийняті соймом Підкарпатської Русі, публікуються в окремім збірнику її підписує їх також губернатор, коли президент республіки подасть на них свою згоду власним підписом.

«Підкарпатська Русь буде в народнім парляменті чл. республіки заступлена відповідним числом послів (сенаторів) на основі відповідних виборчих чехословацьких законів.

«На чолі Підкарпатської Русі стоїть губернатор, що його іменує президент чл. республіки на внесок влади; він є відповідальній також перед соймом Підкарпатської Русі.

«Урядовців Підкарпатської Русі буде вибиратися по можності з-поміж її мешканців.

«Подробиці, головно щодо права вибирати її бути вибираним, унормуються окремими постановами.

«Закон парляменту, який означить границі Підкарпатської Русі, творить складову частину конституційного закону».

Закон ч. 122. з 29. лютого 1920. р. каже в § 1.:

«Чехословацька мова є державною, офіційальною мовою республіки, за винятком того, що буде в § 6. установлено для Підкарпатської Русі.

«§ 6. Соймові, що буде установленій для Підкарпатської Русі, застережено, щоб унормував питання мови для цієї території в спосіб, згідний із єдністю чл. держави.

«Як довго це унормування не буде переведене, має бути вживаний цей закон, але з увагою на особливі відносини на цій території».

Конституційний закон, як і ухвали міжнародної конференції прийняв парламент у Празі без піякої згоди українських представників. Цей закон, як згадано, є в багатьох точках незгідний із мировим договором. Творець конституційного закону Д-р. Юлій Гитцель пише таке (чеський «Збірник правних і державних норм» т.ХV.): «Ми не обовязані проголошувати артикули 10-13 приписами фундаментальними, значить — не обов'язані влучити ці норми до конституційного закону». Є це звичайне ігнорування постанов мирової конференції, а його піднирає Гитцель ще так: «Стилізація в багатьох напрямках неясна й недокладна», тому каже, що виложив постанови мирової конференції яснішою мовою («нарафразував»), замість вложити їх живцем і без змін у конституційний закон.

Як виглядали ці «нарафразування» (на справді ясній мові — шахрайства) Д-ра Гитцеля з правами Закарпаття, зясуємо на кількох прикладах:

Мировий договір в арт. 10. говорить про територію Закарпаття як про **самоуправну одиницю** в рамках чсл. республіки, вивішувану пайширшою автономією. А конституційний закон змінює вже слова **«самоуправна одиниця»** на слова: **«самоуправна територія»** Підкарпатської Русі». Є це очевидно охота послабити правну окремішність Закарпаття. Про Закарпаття як **«неподільну частину»** ЧСР у мировім договорі ніде нема мови. Добре це відчував і автор конституції, який припускає зміну державних границь конституційним законом. Також про якусь «добровільну злуку» Закарпаття з ЧСР нема в мировім договорі ніде згадки.

В 11. арт. договору кажеться, що територія Закарпаття буде мати **автономний сойм**, що буде виконувати в означених справах **законодатну владу**. А констит. закон змінює це місце, бо каже, що **«сойм є компетентний ухвалювати закони»**. В цьому ж арт. говориться далі, що Закарпаття буде мати губернатора, якого має іменувати президент чсл. республіки й який має бути відповідальний перед соймом Закарпаття. А кон-

ситуційний закон каже, що «на чолі стоїть губернатор, якого іменує президент чл. республіки на внесок влади, а який є відповідальній **також** перед соймом Підкарпатської Русі». Виходить, що згідно з мировим договором іменувати губернатора має її може тільки президент республіки, а констит. закон каже, що аж **тоді**, як влада прийде з відповідним висеском. Договір каже про відповідальність губернатора лише перед соймом, а конституційний закон каже, що «**також**» перед соймом — отже її перед кимось другим. Тим самим і сойм, і губернатор віддані в курателю. Губернатор не є **начальником виконавчої влади** в автономній території, а державним урядовцем якоїсь ранги, якого іменує президент республіки на внесок влади так само, як усіх других урядовців, а не як президента краю, якого іменування потребує, подібно, як іменування міністрів, тільки підпису президента республіки й сигнтури відповідного члена влади.

Чех проф. Д-р. Вавржінек («Основи конституційного права» в чеській мові) пише про це так: «Наше конституційне оформлення становища губернатора не є в згоді з мировим договором. Згідно з мир. договором має бути губернатор назначений безпосередньо президентом республіки без співучасти нашої влади й має бути відповідальній виключно перед тамошнім соймом. Однака наша влада, підпорядкувала собі губернатора, а тому, що влада є відповідальна перед нашим празьким соймом, є отже за її посередництвом **також** губернатор відповідальній перед нашим соймом. Мав остатися підчинений безпосередньо президентові, без підчиненості владі... губернатор не є намісником, але мав би бути самостійним найвищим урядовим органом окремої території».

Далі конституційний закон постановляє, що ухвали автономного сойму буде підписувати **«також»** губернатор, коли президент республіки подасть на них свою згоду власним підписом. Як відомо, на ухвали парламенту республіки має президент також право «вета»

(спротиву), але це не є його останнє слово, бо коли парламент остаточно щопобудь ухвалить способом, приписаним конституційними законами, то ухвала ця стає вже тим самим законом, хоч би президент поклав був своє «вето» (є це так зв. вето суперзивне). Однаке цього права не має вже сойм Закарпаття: вето президента у неважкому ухвалу окончено, вона не може бути законом (так зв. вето абсолютне).

Відносно границь Закарпаття мировий договір каже, що їх мають оприлюднити «союзні й заприязнені держави» (Антанта). А чеська конституція змінює цю постанову й каже, що границі Закарпаття встановить конституційний закон. Себто напр. границі між Закарпаттям і Словаччиною встановлюють чехи й словаки в працькім парламенті, а Закарпаття не може перешкодити рішення в користь обох більшостей.

Міжнародній договір гарантує Закарпаттю «відповідну репрезентацію в парламенті ЧСР...». Але ці посли не будуть мати права голосувати в числі парламенті в таких законодатих питаннях, які належать до руського сойму». Костит. закон не згадує ні словом про права й обовязки послів і сенаторів із Закарпаття. Може цей закон дає представникам Закарпаття більше, ніж мировий договір? На ділі є так, що по думці закону посли з Закарпаття мають право голосувати в усіх законодатих питаннях, отже й у тих, з яких їх виключає мировий договір. Але за ціну допущення 9 послів із Закарпаття до голосування в усіх державних сиравах, конституція присвоїла собі право рішати в питаннях, що належать до сойму Закарпаття. Тому то її зроблено так, що до працького парламенту не вибирає своїх заступників закарпатський сойм (зрештою його до сьогодні нема!) і таким чином він не може їх робити відповідальними перед собою, але вибирає їх просто населення. Все це зроблено на те, щоб працькі посли з Закарпаття легко попадали в конфлікт із закарпатським соймом. Ще одна затія на єдність Закарпаття.

З дальших фактів обстригання автономії наведемо ще таке: Новеля до «Генерального Статуту» давала чеській владі право остаточно рішати справи, в яких не може порозумітися губернатор з віцегубернатором. Віцегубернатор був шефом цивільної управи, що була центральною владою на ціле Закарпаття. Складалася з декількох ніби незалежних рефератів, що мали б мати характер неповноправних міністерств. З новелі ясно випливало, що як губернатор, так і віцегубернатор та вся цивільна влада повинні підлягати б липс державній владі, як цілості, а не поодиноким міністерствам. В 1937. р. на основі закону ч. 172., що мав бути «першим кроком» до автономії, непорозуміння між губернатором і віцегубернатором або якимось урядом на Закарпатті не вирішує вже влада, а поодинокі міністерства. Тим робом став губернаторський уряд лише другою інстанцією поодиноких празьких міністерств, яких влада поширилася на ціле Закарпаття й у тих справах, які належать до автономії.

Стільки найбільше яскравих обмежень правних основ автономії Закарпаття. Коли б навіть ЧСР хотіла, здійснити сьогодні цю «автономію», то вже не було б і цо· багато здійснювати. Празькі правники вчинили з автономії Закарпаття, як гарантованого міжнароднім договором права — немилосердно покалічене єство. І при штучній підтримці його при житті не вийде піяка автономія, а ситуація, в якій ці жити, ні вмирати.

Чеська практика перекреслює сьогодні всі ті мізерні рештки, що остали ще після законно-теоретичних обезправиць Закарпаття. На, чолі цих беззаконій стоїть факт, що чехи досі не перевели виборів до сойму Закарпаття, хоч «Ген. Статут» постановляв, що це має статися до 90 днів після скликання парламенту в Празі. Коли має бути сьогодні видимим знаком «автономії» Закарпаття його губернатор, то це кини над здоровим людським глуздом. Губернатор є чисто репрезентативною фігурою на лад тих індійських чи яких там «князів», що їм дається з метрополії гроші й репре-

зентацію, щоб за їх благословенством самим панувати...

Закарпаття не має автономії — ніякої на практиці, а майже ніякої по букві решток чеських «гарантій». Справа автономії стала хіба барометром, який показує успіхи або неуспіхи чеської закордонної політики. Скільки разів стає важким міжнародне положення ЧСР чи то завдяки мадярському ревізіонізму, чи то завдяки загостренню відношення з Німеччиною — стільки разів починаються декламації в Празі про «перші стапи» автономії, про «братерську любов чехословацького народу до посвяченого карпатського племені» і т. д. Але на ділі все остає по старому.

Закарпаття виставлене на розбивацькі зазіхання Праги, що досягли піде нечуваних в Україні своєю безкоромістю розмірів; воно в матеріальній нужді; чехи є в ньому провідною верствою, українці вважаються нацією-парієм, з якою не треба рахуватися. Надійшла хвилина, в якій Закарпаття і за ним вся українська нація мусять сказати тверде: ГОДІ! Хвилина відповідальна незвичайно — тому дуже ясно треба зясувати собі ситуацію й витягнути з неї розумні висновки.

В 1920. році не багато бракувало, щоб Закарпаття змінило було свого пана з чехів на мадярів — очевидно без того, щоб хтось питав закарпатських українців, чи вони бажають цього чи ні. Вже тоді могла статися та небезпечна річ, яка в такій чи іншій формі загрожує Закарпаттю й нині: стати щераз безвольним об'єктом політичних торгів других. Тогочасну ситуацію варт ширше змалювати, бо вона криє в собі багато повчаючих моментів.

На початку 1920. року готовилися до остаточної розправи Москва й Польща у війні, яку вже другий рік обі ці держави тоді вели. Антанта мусіла подумати як озброїти Польщу, але стрінулася в цьому напрямку з низкою перешкод. Вже давніше призначили були для Польщі зброю німецької армії Макензена (що воювала проти Румунії), яку треба було подорожі через Мадярщину розбройти. Це не вдалося —

Польща дістала всього 1—2 поїзди воєнного матеріялу з захоплених решток армії Макензена, яка сама вспіла майже вся прорватися в батьківщину. Не вдалося теж доставити полякам зброї французьких частин із Македонії, які покінчили там операції.

Виринув тоді інший пляш — полякам мали помогти проти Москви мадяри. За цю поміч Франція обіцяла Мадярщині зворот значної частини територій, окупованих чехами, сербами й румунами. 100.000-на мадярська армія, проїнята противбольшевицьким духом після своєї ліквідації режиму Белі Куна в себе, — мала йти на поміч Варшаві. За це мав відбутися в Банаті плембісцит, деякі частини колишньої мадярської території мали дістати автономію, крім цього від Чехословаччини мала дістати Мадярщини назад Закарпаття. Також певні поправки в користь Мадярщини мали статися на румунському й югославському кордонах.

Поляки відступають перед москалями й благають і собі помочі в Мадярщині. Ця порозумівається з Румунією й ЧСР у справі пересмаршу частин до Польщі. Мадярські ჯилі сконцентровані вже у великій тайні на чеських кордонах — але Прага заявляє, що мадярської армії не пропустить. Теж мадярської зброї не пускає ЧСР до Польщі. В Мадярщині є пляни, щоб атакувати чехів і відібрести силою Закарпаття, на, яке зросли були напово, заострені французами, мадярські апетити.

В справу вмішується Англія, яка після війни, де могла тільки, перешкоджала занадто великому зростові французьких впливів. Лондон «радить» у Будапешті не прийняти до відома французьких проектів, ані не атакувати ЧСР. Ллойд Джордж заявив мадярам при цьому, що й так найвище до року мадярський мировий договір буде зревідований. Мадярщина підписує договір у Тріянон, в якому годиться на свої теперішні кордони, а в міжчасі Польща, м. ін. теж при помочі східно-українських частин, звільняється від московської окупації.

У цих подіях важче для нас таке: Закарпаття могло одного ранку збудитися вже під мадярським режимом і з дива не вийти, як це так піхто не питався українців, у числі понад пів мільйона, про їхню долю, і що це таке сталося з сен-жерменським договором, підписанним перед кількома місяцями? Такі самі можливості, як тоді, існують і по сьогодні -- при чому партнери торгу можуть бути змінені або й ні. Треба, тому пригадати сьогодні тим, хто диктував післявоєнні договори їх сьогодні завзято боронить, що перед кільканадцятьма роками він сам ці договори вважав шматками наперу, які готов був подерті кожної хвилі! З цих же подій можна також вивчити становище Англії до середньо-европ. сирав: зараз після війни вона хронила непорушність відносин у страху перед силою Франції, сьогодні боронить тієї непорушності в страху перед силою Німеччини.

Стверджуємо: перша небезпека, яка вже раз грозила, грозить і далі Закарпаттю; цією небезпекою: стати предметом порозуміння між якими-сь державами, і на підставі цього порозуміння впасти жертвою чи то збройної, чи то мирної окупації новим заліманцем. Друга небезпека лежить у тому, що між українцями чи то Закарпаття, чи то поза ним — можуть знайтися сили, які будуть готові запродати Закарпаття якійнебудь чужій силі.

Як приклад такої можливості можна навести «будапештенський акт» т. зв. гетьмана Скоропадського, який за невеличку суму обіцяних (навіть не виплачених) грошей підписав у 1929. році в Будапешті договір, яким зрікся Закарпаття в користь Мадярщини. Такі «договори» — скаже хтось — це сміхотворні речі сміхотворних людей, які нічого не мають, отже й не можуть нічого зіркатися... Однак нагадаймо собі всі ті документи, що про них вже була мова на початку, а які чехи предкладали мировій конференції в Парижі! Коли міг грати ролю якійнебудь документ збаламученого робітника Комарницького або хочби каріє-

риста Жатковича — то чому не мав би грати ролі, як би цього треба було мадярам, «договір» Скоропадського?

На ці справи Закарпаття мусить бути чуйне й негайно сказати своє слово протесту, як денебудь щось такого сталося б. Закарпатці мусять бачити відкритими очима ролю скоропадиціні, яка далі спує авантюри в справі Закарпаття, так само, як ролю різних місцевих агентур чужих сил, які готові привести на Закарпаття чито мадярські, чито польські багнети, і накласти своїм братам на місце одних нові займанщицькі кайдани! Так само як ролю різних «рад» у Будапешті, що живуть сьогодні за мадярські пеньгі й чекають на посаду нових мадярських Бескидів і компанії!...

А далі: хто це з закарпатців став опорою чеського режиму на Закарпатті? Це були ті, які склавши присягу новій державі, не тратили далі ні на хвилину падії, що Закарпаття верне під Мадярщину. Це були ті, що вважали себе білою кістю, що пнулися на ті верхні, які займала до війни мадярська інтелігенція на Закарпатті, і після війни не могли ніяк виповісти голосно, що вони й закарпатські низи — це одно. Це була та здеморалізована верхівка, яка є серед усіх автохтонів по кольоніях і яку всюди однаково використовувались імперіалістичні режими. Ця верхівка вчепилася всіми силами московщини, що їй підсунули самі чехи, спровадивши московських смігрантів на Закарпаття, і сьогодні заспокоєна, бо має теплі посади й гріється далі думкою про свою «вищість». Цій породі найгідкішого помету людської пікченості — Закарпаття мусить виповісти активну й безоглядну бортьбу!

Оскільки є між цими людьми справді добрий у своїй основі елемент, то він скоро буде мусіти оприділитися — хто ж не заверне з злочинного шляху, цього мусить досягти слушний народний гнів! Внутрішню атмосферу на Закарпатті мусить прочистити спергійна акція проти національних зрадників!

Ми вказали на всі ті моменти, яких має уникати За-

карпаття, на всі ті загрози, які Закарпattю грозять і на конечну передумову виновісти активішту, ніж досі, боротьбу зрадникам і запроданцям. В ім'я чого вести цю боротьбу? Як відноситися на далі до Праги? Що позитивного має чинити Закарпattя? Який додатній пляш діяння воно має видвигнути і як його здійснювати? Яку практичну розвязку свого майбутнього воно повинно поставити?

Політична проблема Закарпattя не може бути відірваною проблемою. Вона належить до цілості ідеалів і змагань 45-мільйонової української нації. Цього мусить бути свідоме Закарпattя її це муоить воно дати недвозначно зрозуміти світові. Тільки в рамках розвязки майбутнього всієї України лежить і майбутнє Закарпattя. Так само як доля Закарпattя наближчий час мусить вирішитися по лінії інтересів всієї української нації. Отже включити себе всеціло в широко розгорнутий сьогодні фронт всеукраїнських змагань --- в основних заложеннях і практично-організаційно! Це перша передумова успішності її правильності поставлення питання Закарпattя.

Першим практичним висновком буде тут створення в ім'я власних ідеалів, власної політичної сили — в протиставленні до всіх агентур Праги, Москви, Будапешту й Варшави, які діють на Закарпattі. Цим агентурам мусить бути виповіджена найрішучіша війна — в ім'я власних ідеалів: великих, ясних, захоплюючих. В ім'я ідеалів революційних, що мобілізують до боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу, що переростають усе злободенне, зводячи його до засобу, а не цілі, і влиють своїм визнавцям будуюче почуття післаництва, яке вони мають сьогодні сповнити!

Українська свідомість росте на Закарпattі від війни, а головно від 1929-30. років із подивугідним розгоном. Закарпattя має традиції своїх «Народніх Рад» і державницько-соборницьких плебісцитів із років 1918-19., має традиції збройного зриву, має за собою чин Тацинця з 1930. року проти провідника закарпат-

ської зради Сабова, має, починаючи з 1929. року, величаві маніфестації «Просвіти», молоді, студенства, що повинно все впоїти в закарпатців почуття великої власної сили.

Закарпаття має за собою теж такі промахи, як неспроможність довгі роки станути на самостійне політичне становище, та організаційне плетання в хвості чеських централь. Як напр. застригнення на довгі роки в мовній боротьбі, яку — попри злу волю чехів — спричинив перед роками злощасний помисл завести граматику Пањкевича, замість станути відразу яспо за фонетикою. Коли б не тодішня наша половинчастість у мовній проблемі, сьогодні може б і не зуживалося стільки українських енергій на мовному відтингку — енергії, які можна зужити в куди кращий спосіб. Половинчастість мститься у великих і малих річах.

З усього доброго й злого в минулому треба витягнути остаточні висновки її станути на нові шляхи — до боротьби за нові ідеали. Найважнішим заложенням для виглядів цієї боротьби буде ствердження, що в Чехословаччині іде — як вказує на це багато даних — до великих змін. Скоріше чи пізніше положення зміниться цілковито. Воно має змінитися на нашу користь, а не на наше лихо. А вже ніяк не може допускати Закарпаття до того, щоб Прага могла сьогодні його коштом рятувати себе. А діється це сьогодні, бо Закарпаття не звязує чехам рук, бо Прага раз-у-раз видвигає проти домагань словаків та німців — «автономію» Закарпаття, яке задоволене й щасливе, отже — мовляв — не закидайте нам злой волі. Закарпаття, мусить сьогодні не бракнути в проти-чеському фронті других націй ЧСР! Це конечно не задля 'симпатій до цих других націй, а для найважливіших інтересів самого Закарпаття.

Коли Закарпаття не почне сьогодні говорити сильною, і то дуже сильною, мовою, то в найближчому майбутньому або впаде жертвою мадярсько-польських

зазіхань, або втратить не тільки всі вигляди на справжню автономію, але й те, що має. Бо починати думати в критичну хвилю, коли напр. чехи втратять судетський край, чи в час інших рішаючих подій буде занізно.

Треба рахуватися з тим, що справа судетських пімців у ЧСР на довшу мету перерішена. В це можливо не вірить Прага, але це мусить брати на увагу оті, що реальну оцінюють ситуацію. В момент успішного завершення змагань судетських пімців, вся ЧСР незвичайно захитається її чеська національні думка стане на вирішальній історичній точці. Саме в цей критичний момент Закарпаття зможе піднерти активно її зможе зреалізувати свою ідею. Ми переконані, що ця ідея найде тоді відклик і серед чехів, і серед других заинтересованих чинників. Під умовою — що з нашого боку почнуться кроки до ясно назначеної метти — вже від сьогодні!

Яка це ідея Закарпаття? На місце сьогоднішнього ЧСР має повстати три вповні самостійні держави: Чехія, Словакія й Закарпатська Україна. Річ підяк не фантастична — коли існує Люксембург, Андора, й Ліхтенштайн — і то існує на довшу мету, то чому не має повстати Українська Закарпатська Держава — на якийсь час, поки не злучиться з Києвом? А Чехія й Словакія можуть удержуватися як самотні держави, взагалі на довшу мету. Закарпаття мало б стати завязком української державності! Звідси мала б розпочатися велика українська акція допомоги Східнім Українським Землям у їх боротьбі за повалення большевизму.

Ця ідея така велика, така сильна її яскрава — що коли видвигнуті її з могутнім розмахом і умілим підходом на Закарпатті, вона знайде багато, багато нових тисяч активних борців — і розіб'є в пух противників національної ідеї на Закарпатті.

Самостійні держави: Чехія, Словакія й Закарпатська Україна заключити можуть тісний пакт приязні. Їх незалежність буде міжнародно загарантована. Мадяр-

щина дістane ті етнографічні скравки нинішньої ЧСР, де мадярське населення творить більшість. Польща може дістати своїх 80.000 поляків, що живуть нині в ЧСР, тільки тоді, коли згодиться на злучення з Закарпатською Україною своїх теперішніх територій (Галичина, Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя). Інакше цих 80.000 остане при Чехії. Конечно, щоб поволі формувалося нове обличчя середньо-східної Європи на національних принципах. Бо годі сьогодні напр., Польщі в ім'я національного принципу віддати 80 тисяч поляків у ЧСР тоді, коли ця ж Польща у відношенні до українців про ці принципи нічого не хоче чути. Нова Європа має будуватися на послідовності, а не на облуді версайського зразку!

Така розвязка чехословацької проблеми перешкодить повстанню спільних мадярсько-польських кордонів, що вело б напевно до захитання рівноваги в сер. Європі. До цього зокрема, не допустила б ніколи Німеччина. Закарпаття прийме до себе значну частину української політичної сміграції з різних країн Європи й цим розвяже у великій мірі сьогодні складну для низки держав проблему «бездержавних» скитальців. Закарпаття відживе культурно-господарсько, в ньому заїнвестує багато капіталу українська заокеанська еміграція й завдяки цьому втягнеться ця занедбана закутина в сферу світового господарського процесу. Це перші моменти, які робити будуть як розвязку приємливою для сторонніх сил. Всі три звязані союзом держави мусять станути на виразно протибольшевицькі позиції. Чехія мусить зрозуміти, що оборонитися на заході тільки тоді, коли не даватиме Німеччині аргументів, що вона пляцдарм большевизму в серед. Європі. Гадаємо, що Прага, хоч і пізно, зрозуміє після ударів збоку Німеччини, на скільки сама їх стягнула своїм союзництвом із Москвою. Німці не хочуть і не потребують — як заявляли вони вже багато разів — чужих національно територій. Але й після повороту судетських пімців до райху, Німеччина не лишить че-

хів у спокою, коли вони не перестануть шукати рятунку в Москві. А цей рятунок це їй так нісенітніця. Словакія большевизуючою ніколи не була. Закарпаття від першого дня своєї державності розвиватиметься як протибольшевицька сила: мілітарно, пропагандивно і т. д., воно стане базою, з якої йтимуть удари Москві — на поміч поневоленій Україні.

Коли всі три держави будуть у тісному союзі, але будуть усе ж самостійні, — то це буде запорукою, що не буде між ними спорів, що в цьому закутку Європи відносини устабілізовані. Тоді й Англія, і Франція, і Німеччина, і Італія загарантують незалежність усіх трьох держав, бо це буде лежати в інтересі всіх потуг, щоб ні одна з трьох держав не втратила незалежності в пічю користь. Це зокрема єдина приємлива розвязка для Англії.

Така тільки розвязка, майбутнього можлива сьогодні для Закарпаття — і тільки така розвязка буде означати, що Закарпаття зрозуміло свою ролю супроти всієї України в сьогоднішній вирішальній момент і врешті тільки образ такої розвязки двигне остаточно українську ідею на Закарпатті могутньо вперше із сьогоднішньої недостаточної активності. Закарпаття може рахувати на моральну поміч українських державницько зрілих сил решти України. На ювідомій українській еміграції в Америці лежить сьогодні вирішальне завдання: почати більш посилену, ніж досі, акцію між заокеанською еміграцією з Закарпаття за приєднання її для великої ідеї.

Коли найідується на Закарпатті сили, що готові будуть боротися за світле майбутнє, то вони складуть собі розумний і доцільний план тактики на сьогодні. Цією тактикою може бути боротьба за права, загарантовані Закарпаттю Масариком в Америці й міжнароднім договором у Сен-Жермен та за скасування всіх пізніших обкроень цих прав. Формально Прага мусить негайно враз із уступками другим націям ЧСР — змінити конституцію держави в тих місцях, де поменшенні

права Закарпаття шляхом перекрученъ договорныхъ зобовязанъ чехів.

Добре буде, коли Прага вже сьогодні буде свідома, що боротьба Закарпаття за повну автономію це тактика, а властива мета — незалежність Закарпаття, як завязка української державності на всіх українських землях. Чехи сьогодні за слабий противник, щоб доцільно було надто закривати карти перед ними.

Знаючи дотоперішні методи Праги, Закарпаття мусить, не зважаючи на те, чи формально чехи підуть на уступки чи ні, в пайрішучіший спосіб боротися за такі негайні й практичні домагання, як: ліквідація всієї дотоперішньої практики чехізації Закарпаття (уряди, школи й т. д.); за соціальнє піднесення мас на Закарпатті — парцеляцію поміщиків, відображення землі чеським кольоністам, комасації, меліорації, довготрочинцеві кредити для селян і т. д.; треба натискати на Прагу, щоб зірвала звязки з Москвою й заборонила комуністичну партію; категорично домагатися, щоб чехи забрали з Закарпаття всіх московських емігрантів і перестали привілеювати місцеве карапетство; коли обі передумови стануться — домагатися скликання закарпатського сойму; домени й кональні мають перейти в заряд автономного Закарпаття, для жidів треба завести «нумерус клявзус» у промислі й торговлі і т. д. Врешті одна з найважніших справ — прилучення до Закарпаття української території в сьогоднішній Словакії. Справа може мати вигляди зокрема тому, що Прага можливо схотіла б посварити словаків з українцями, відриваючи українську територію від Словакії.

Закарпаття мусить бути готове до боротьби всіми засобами, не вагаючися «розгнівати» чехів чи словаків — оба ці народи, скоріше чи пізніше, шукатимуть нашої приязні, бо вона їм буде дуже потрібною. Закарпаття мусить стати негайно клубовищем політичної енергії. Деклараціями, резолюціями комітетів і газетними статтями мало тут осiąгнути. Треба уживати

методів, які не грішили б знову половинчастістю — тоді, коли вигляди на повний успіх — не тільки на демонстрацію для демонстрації — має сила, чин, тверде слово мас.

За Закарпаттям у його боротьбі стоїть чуттєво ввесь український народ. Тому, що ця боротьба йде за інтереси 45-мільйонової української нації, то політично Закарпаття може орієнтуватися тільки на ту єдину соборну понадпартийну силу української дійсності, якою є організований український націоналізм. В тісному поєднанні з ним і стосуючи його організації методи, Закарпаття виробить собі незвичайну особливу їх надбудову. Ця надбудова буде пристосованою до фундаментальних вимог боротьби на Закарпатті. Кажучи коротко: сполука політичного легалізму з організаційною передбудовою й метовим назначенням, які доповнюють і пеперостають цей легалізм.

УКРАЇНЦІ НА ЗАКАРПАТІ.

(Декілька числових даних)

У звязку з тим, що Чехословаччина стала центром міжнародної дискусії, варт і українським читачам дещо пригадати собі з статистики національностей, що замешкують цю новерайську державу. Ця пригадка тим більше на часі, що в цій широкорозведеній дискусії дуже мало говориться про положення українства на Закарпатті, про його політичні напрямні та про майбутній долю. А українство творить дуже важливий відсоток і території, і населення ЧСР.

Українська територія в ЧСР себто: адміністративна частина Закарпаття її Східня Словаччина (все це разом творить із окупованою Румунією Мармарощиною — українське Закарпаття) виносить 15.000 квад. кільометрів з 749.000-ним населенням. На підставі чеської статистики з 1930. року жило в ЧСР — 549.169 українців, ц. є 3,79% всього населення. Нажаль, українські джерела подають число українців лише на 526.000 себ-

то на 23.000 менші, ніж чеська статистика її німецькі джерела.

Коли до числа українців додамо ще річний приріст, який у рр. 1933 — 1935 виносив 17,84 — 17, 96 на тисячу мешканців — т. зи, за час останніх 8 років зросло число українців на Закарпатті на яких 80.000 так, що тепер живе в ЧСР коло 630.000 українців. На українській території, окупованій Чехословаччиною, живе коло 860.000 населення.

Дуже цікаво виглядає т. зв. вікова піраміда українського населення на Закарпатті. Вона найкраща з усіх пірамід поодиноких національностей, що входять у склад ЧСР, як теж одною з найкращих в Європі. Европейські знавці рухів населення зачислюють віковий розподіл Закарпатської України до найкращих в світі її наводять його, як доказ здорового розвитку українського народу на Закарпатті.

На 1.000 населення з кожної нації було дітей від 0 — 14 літ: українців — 379,8, мадярів — 288, поляків — 270,9, чехів і словаків — 265,1, німців — 227,1. Це доказ сильного приросту українства.

В чеському переписі населення з 1930. року подано теж, скільки дітей приходить на однію подружжя по національностях. На 100 подружжя припадало бездітних: у німців — 17,98, чехів — 15,6, поляків — 15,47; мадярів — 14,47, а в українців лише 13,08. Зате пяти-, шести-, семи- і восьми-дітіх подружжя було в українців найбільше, себто 26,48 відсотків усіх подружж, в чехів лише — 17,26 відсотків, а німців лише — 17,05%.

Про приріст українського населення на Закарпатті вже подано вгорі, він виносив до 1935. року біля 1,8 відсотків. В цей сам час приріст німців хитався між 0,55 — 1,9 промілле себто був десятикратно менший, а чехів між 2,5 — 4 промілле. Деспо зближено до українців стояв приріст словаків, що виносив коло 1 відсоток річно.

Природний приріст українського населення міг бы

бути далеко більший, наколи б смертність була така мала як у чехів, або бодай у словаків при тому самому стані народин. Тоді природний приріст українців виносив би 2,4% згл. 2,2% (себто 24 згл. 22 промілле) річно.

В роках 1933 — 1935. чисюо народин українських дітей на Закарпатті виносило 3,56 — 3,66% річно, а смертність українського населення — 1,76 — 1,78%.

Цей стан ще більше погірівся в 1936. році. В адміністративній частині Закарпаття зменшилися народини в 1936. році в порівнянні з 1935. роком з 38,4 промілле на 37, а число смертності збільшилося з 18,7 промілле на 20,9; так, що природний приріст в адм. частині Закарпаття зменшився в 1936. році в порівнянні до 1935. року з 19,7 промілле на 16,1. І тут проявляється кольоніяльна політика чехів на Закарпатті. При великих фразах про поступ, гігієну і т. д. смертність українського населення на Закарпатті росте. Причина цеї зростаючої смертності — це лихе відживлювання її лихі здоровій обставини.

